

מקומו של המודיעין ב"אסטרטגיית צה"ל"

דוד סימן-טוב

בפרק הזה נבחנת אסטרטגיית צה"ל מנקודת המבט של המודיעין הצבאי (אמ"ן) ושל קהילת המודיעין. תחילה יידון ההישג המודיעיני הנדרש ברמה הלאומית וברמה האסטרטגית, לאחר מכן יוצגו תפקידיו החדשים של המודיעין במערכה עצמה, וייבחן חלקו הייחודי במערכה שבין המלחמות. נושא נוסף שייבחן הוא המודיעין הנדרש בקרב היבשה, ובמיוחד בתמרון היבשתי. הטענה המרכזית המועלית במאמר היא שהשתנות פני המערכה מחייבת התאמה מערכתית של משימות המודיעין הצבאי ושל תפקודו.

ההישג המודיעיני הנדרש ב"אסטרטגיית צה"ל"

התרעה ומודיעין על יכולותיו ועל כוונותיו של האויב הם – על פי "אסטרטגיית צה"ל" – חלק מהעקרונות הכלליים להפעלת הכוח של צה"ל. מסמך האסטרטגיה קובע את הנדרש מהמודיעין:

1. שימור העליונות המודיעינית, כך שתתאפשר קבלת התרעה מספקת על יכולות האויב ועל כוונותיו. האויב יכול להיות מדינות, ארגונים צבאיים תת-מדינתיים וארגוני טרור.

2. זיהוי תפניות ברמה האסטרטגית, המערכתית והטקטית.

3. השגת מידע המאפשר לתכנן מבצעים ולהשיג פגיעות איכותיות באויב. בהמשך מפורטים תפקידי המודיעין בסביבות הפעולה השונות וההישגים הנדרשים ממנו בארבע רמות: הלאומית, האסטרטגית, המערכתית והמבצעית.¹

אלה הן משימותיו של המודיעין ברמה הלאומית: לאפשר את גיבושה של אסטרטגיה לאומית-ביטחונית, לקבוע איומי ייחוס ותרחישי ייחוס לבניין הכוח, לאפשר ניצול מיטבי של המשאבים בכל נקודת זמן בהתאם להתפתחויות בזירה. במילים אחרות: על המודיעין לזהות תפניות – מה שמאפשר להסיט משאבים מבניין הכוח לטווח הארוך להיערכות מיידית למצב חירום.

המודיעין האסטרטגי נדרש לאפשר עיצוב ותכנון של מערכות צבאיות, כלומר, עליו לאפשר לדרג הצבאי לנסח תכליות אסטרטגיות בנות השגה. גיבוש המודיעין האסטרטגי צריך לשקף את מטרות הדרג הצבאי בזירת המלחמה ולהיעשות בתיאום איתו. המודיעין המערכתי נדרש להמליץ על אופן הפעלתו של הכוח ברמה המערכתית, דהיינו עליו לסייע בגיבוש התמרון המערכתי על סמך ניתוח מרכזי הכובד של האויב. מטרת הניתוח הזה היא לאפשר פגיעה מקסימלית באויב והשגת יתרון טקטי. המודיעין המערכתי כולל זיהוי של הגיון היריב והצבעה על נקודות תורפה שלו שפגיעה בהן תערער את תפקוד המערכת היריבה.

המודיעין המבצעי נדרש "לייצר" מטרות לתקיפה באש מדויקת,² דהיינו להצביע על האיומים ועל המטרות לתקיפה ברמת הדיוק הנדרשת. בגלל השינויים באופי העימותים הפך התחום הזה של מודיעין לתקיפת מטרות תנאי לביצוע פעולות צבאיות. בגלל הרצון להפחית אבדות ככל האפשר – בשני הצדדים – גברה הנטייה לחשוף מטרות לא באמצעות תמרון אלא באמצעות המודיעין.³

השמירה על עליונות מודיעינית – שכוללת את הגבלת יכולתו של האויב לאסוף מודיעין עלינו – היא יעד ראשי של קהילת המודיעין הישראלית. נוסף על כך היא כוללת רמה גבוהה ככל האפשר של כיסוי איסופי בסיסי וחודרני וכן מחקר בסיסי לצד מחקר מערכתי המסוגל להפוך את המידע הרב הזורם למערכת המודיעינית לתשתית ידע המשמשת את מקבלי ההחלטות ברמות השונות. השגת עליונות מודיעינית היא אתגר קשה במיוחד בסביבה המשתנה ובעידן של התפוצצות מידע.

לפי "אסטרטגיית צה"ל", זיהוי תפניות הוא אחד האתגרים המשמעותיים של המודיעין ברמה הלאומית. הטלטלה האזורית לימדה אותנו עד כמה מורכבת המשימה הזאת. זו החלה בהתארגנות ובפעולות של תנועות אזרחיות ברשתות החברתיות, נמשכה בהפגנות ובמחאות של המונים והגיעה לשיאה במלחמות אזרחים. אלה הובילו לפירוק של מסגרות ושל מדינות ולכאוס מתמשך במרחב. בתנאים כל כך קיצוניים נדרשת קהילת המודיעין לכלים חדשים, שיאפשרו לה לזהות ולאפיין תהליכי עומק, ולתפיסות מודיעיניות עדכניות כדי להתמודד עם המציאות המשתנה.

בעקבות השינויים בסביבה האסטרטגית איבדה ההתרעה האסטרטגית והאופרטיבית הרבה מאוד מחשיבותה והיא כבר אינה נחשבת למשימה מובילה כבעבר.⁴ הסיבה: לתרחיש של מלחמה שאותה יוזמת מדינה ערבית יש כיום – ובעתיד הנראה לעין – סבירות נמוכה מאוד. לעומת זאת, התרעה אופרטיבית וטקטית בגבולות ובשטחים ממשיכה להיות הישג נדרש מרכזי של המודיעין.

הצורך במודיעין לקראת התמרון היבשתי ובמהלכו

משימות המודיעין בקרב היבשתי – הן בשלב התמרון והן בשלב האש – השתנו והתרחבו מאוד בשנים האחרונות בעקבות השינוי באופי האיומים ובטכנולוגיות. במלחמות העבר היה האתגר המרכזי של המודיעין לאסוף מידע לקראת הלחימה – בעיקר על הדיוויזיות המשוריינות של האויב. מרבית עבודת המודיעין נעשתה טרם העימות, ואילו במהלך העימות יכלו הכוחות הלוחמים לרכוש לעצמם מודיעין מבצעי. ניצני השינוי ניכרו באינתיפאדה הראשונה והשנייה, אז השתנה האתגר לחלוטין, והמודיעין נדרש לרכז את מאמציו בעיקר כדי לסכל פיגועים. מלחמת לבנון השנייה הייתה נקודת שפל של המודיעין הצבאי, והוא ספג ביקורת חריפה גם בדו"ח וינוגרד על שלא שיתף את צבא היבשה במידע שהיה בידו ולא וידא כי המידע שהיה ברשותו הוטמע בתוכניות המבצעיות של הכוחות הלוחמים.⁵ מלחמת לבנון השנייה הבליטה גם את הפער בין איכות המודיעין שהיה בידי המפקדים לבין המודיעין הירוד שהיה בידי הכוחות בשטח.

בשנים האחרונות חל שינוי באופן שבו תופס צה"ל את האיום הקרקעי על כוחות היבשה שלו: האיום כבר אינו טמון בכוחות מתמרנים אלא באיום של כוחות מסתתרים. זוהי התוצאה של המעבר מעידן של נוכחות פיזית בולטת בשטח לעידן של היעלמות, מלוחמת שטח ללוחמה תת-קרקעית ומעל לכול – מעידן של עימות עם מדינות ועם צבאות סדירים לעימות עם ארגונים סמי-מדינתיים ותת-מדינתיים המסתתרים מאחורי אזרחים ונטמעים בקרבם. לאור השינוי הזה עלה הצורך לתת עדיפות למודיעין המבצעי. בהיעדר שינוי כזה לא ימוצו היכולות המבצעיות שפיתח צה"ל בשנים האחרונות.⁶ צה"ל אינו יכול לנצח בשדה הקרב ללא מודיעין פרטני, מדויק ובהספק גבוה, ועל המודיעין הצבאי היה להיערך בהתאם.

ב"אסטרטגיית צה"ל" מפורט ההישג הנדרש מאמ"ן לצורך תמיכה בלחימה – יבשתית ואחרת.⁷ ההישג הזה כולל יכולות להתיך מידע מכלל החיישנים ומכלל הדיסציפלינות האיסופיות כדי ליצור תמונת מצב מטרות (תמ"ם) בשטחים נרחבים ככל הניתן. נוסף על כך הוא כולל את היכולת לשמור על אחיזת שטח רצופה המתבססת על היתוך המידע המודיעיני – מה שמאפשר להצביע על מטרות בדיוק רב ובקבועי זמן קצרים. נוסף על כך נדרש המודיעין לעקוב אחר מאפייני האויב, ובהם תורת הלחימה שלו, היערכותו ואמצעי הלחימה העומדים לרשותו, ובמיוחד אמצעי הלחימה המתקדמים. לבסוף על המודיעין לשים דגש על מיצוי המודיעין ועל הנגשתו לכל הרמות.

זה היה הרקע לשינוי המערכתי שהתחולל בשנים האחרונות באמ"ן ובזרוע היבשה. השינוי הזה כלל מתן עדיפות ברורה לאיסוף ולמחקר בעבור המודיעין המבצעי, ובכלל זה התאמה בין מערכות המידע של אמ"ן למערכות המידע של הזרועות המבצעיות בצבא. את הפירות הראשונים של התפיסה החדשה המתפתחת ניתן היה לראות

בעימותים האחרונים בעזה, ובמיוחד ב"צוק איתן". מאז מלחמת לבנון השנייה ניכר שינוי מהותי שבא לידי ביטוי בפיתוח תורה ויכולות מבצעיות של מה שכונה תחילה "לוחמה מבוססת מודיעין" (לוחמ"ם) ובהמשך "לוחמה במיצוי מודיעין". עיקרו של השינוי הזה הוא יצירת מרחב משותף בין המודיעין ליחידות הלוחמות הן בבניין הכוח והן בהפעלתו – מרחב שמאפשר למידה והתנסות הדדיים. בליבו של השינוי הזה עומדת – מעבר להכרה בהשתנות אופיו של האתגר – ההכרה שטכנולוגיות מתקדמות רבות הבשילו ומאפשרות מימוש של קישוריות טובה יותר מבעבר בין יחידות המודיעין ליחידות הלוחמות והעברת מידע בזמן אמת לכוחות בשטח. יכולות טכנולוגיות נוספות ויכולות איסוף אוטונומיות של היחידות הלוחמות מאפשרות אחיזת שטח מודיעינית רחבה לצד ההתבססות על המודיעין שמופק בעיתות שגרה.

המשמעות של רעיון הלוחמ"ם היא כי המודיעין בעימות צבאי בתווך היבשתי עובר, במידה רבה, את המהפכה שעבר המודיעין האווירי עם כניסתו של הנשק המדויק. הן אגף המודיעין והן צבא היבשה הבינו כי לא ניתן להפעיל כוח צבאי יבשתי באופן אפקטיבי אל מול האיומים החדשים שעומדים בפניו מתמודד צה"ל ללא מודיעין איכותי שיגיע בזמן לכוחות. המודיעין הופך מגורם פסיבי, שמסורתית התמקד בתיאור האויב, לגורם אקטיבי המסייע באופן פעיל בהכרעתו. זהו הביטוי הבולט למהות השותפות המודיעינית המבצעית אשר העידן הזה ואתגריו מחייבים, והטכנולוגיה מאפשרת.⁸

המשמעות המודיעינית של המערכה בין המלחמות

המערכה בין מלחמות (מב"ם) היא מצב אסטרטגי ייחודי. הוא אינו דומה למצב שגרה או לבט"ש משום שהוא כולל עיצוב וניהול של מערכה מודעת ומוכוונת נגד יעד או נגד כמה יעדים שמנהלים מערכה מתמשכת נגד ישראל. ההישגים הנדרשים במב"ם הם, למשל, להחליש את התעצמותם של גורמי כוח שליליים כמו חמאס וחזבאללה, לדחות את המלחמה הבאה וליצור תנאים מיטביים להשגת ניצחון בה אם וכאשר תפרוץ.⁹ המערכה בין מלחמות משפיעה על העשייה המודיעינית בכמה תחומים: בראש ובראשונה מדובר בהרחבה של אופי היעדים שאותם חוקר המודיעין. כך, למשל, בעוד שבעבר התמקד המודיעין בעיקר במדינות אויב ובצבאות אויב, הוא נדרש עתה לאתר ולחקור רשתות של שיתוף פעולה בין מדינות (כמו איראן) לבין ארגונים תת-מדינתיים – רשתות שתכליתן, בין היתר, להעביר אמצעי לחימה וכספים. במסגרת המב"ם נדרש המודיעין גם לפתח כלי פעולה חדשים ללוחמה רכה, חשאית וחסויה. למימוש מערכות חסויות וחשאיות יש להגביר את השילוביות המודיעינית בקהילת המודיעין עצמה וכן בינה לבין צה"ל ובינה לבין מנגנונים מדינתיים נוספים.

סוגיות של מודיעין תרבותי¹⁰ (שנקרא בצבא האמריקאי Human Terrain), שעניינן חקר חברות ותרבויות, מקבלות אף הן חשיבות הולכת וגדלה. אתגר נוסף הוא מה

שמכונה "תחרות הלמידה" עם היריב במסגרת המערכה שבין המלחמות. היריב אינו שוקט על שמריו, לומד את השינויים בסביבתו המבצעית ומיישם לקחים נדרשים מול הפעולות שהוא מייחס לישראל. לכן נדרש המודיעין להאיץ – בשיתוף עם מפקדי המערכה – את מנגנון הלמידה כדי לשפר את המענה לפני ניהול המערכה ובמהלכה. במסגרת המערכה שבין המלחמות יש מקום מרכזי ללוחמה רכה, מכיוון שהיא מאפשרת להפעיל כלים ויכולות בלי המגבלות המשמעותיות המוטלות על הפעלת כוחות קינטיים. פיתוח היכולות הרכות מחייב יכולות ביצוע ומחקר. המודיעין נדרש להתמצא במכלול תחומים שבעבר כמעט שלא נדרש להם, ובהם כלכלה, חברה, תרבות, אידיאולוגיה, תקשורת, חוק ומשפט במגוון רחב של תחומים אזרחיים. תחום הלוחמה הרכה רלוונטי לא רק למערכה שבין המלחמות, אך נראה שבמערכה הזאת השפעתו היא הגדולה ביותר. בין הכלים הרכים שנדרש צה"ל לפתח (ולא רק למערכה שבין המלחמות): לוחמה פסיכולוגית ותודעתית, לוחמה כלכלית, לוחמת סייבר ולוחמה משפטית (הגנתית והתקפית).

אתגרים חדשים למודיעין: זיהוי והבנה של הסביבה המשתנה

בשנים האחרונות משתנה הסדר האזורי שאותו הכירה קהילת המודיעין הישראלית בעבר. הטלטלה האזורית, התפרקותן של כמה ממדינות ערב, הקמת המדינה האסלאמית, שיטפון הפליטים הצובאים על פתחי מדינות ערב ואירופה והמעורבות הצבאית של רוסיה בסוריה יוצרים אתגרים חדשים לקהילת המודיעין. האתגרים האלה מחייבים לחפש ולמצוא דרכים ואמצעים חדשים שיאפשרו להבין טוב יותר את משמעותיותהם ואת השלכותיהם האסטרטגיות והאחרות על הביטחון הלאומי של ישראל. השינויים שאחריהם נדרש המודיעין לעקוב הם מהירים מאוד, בקצבים שכמותם לא הכרנו בעבר. כה מהירים הם השינויים עד כי נוצרים מצבים כאוטיים.¹¹ במצב כל כך נזיל על קהילת המודיעין לסגל לעצמה יכולות שיאפשרו לה להבין לעומק היבטים מגוונים בתחומים חברתיים, כלכליים, דתיים, שבטיים, תרבותיים וכדומה. היא נדרשת לאמץ דרכי פעולה המאפשרות הסתגלות מהירה לשינויים וכן שיתוף פעולה עם מדינות שונות במעגלים רחבים.

מומחיות נוספת שיש לפתח בעקבות הטלטלה האזורית והעלייה בחשיבותם של הרחוב הערבי ושל הרשתות החברתיות והסייבר היא בתחום של ניתוח המדיה החברתית וזרמי העומק אצל היריב. על המודיעין ללמוד כיצד מפקים מכל אלה מודיעין מיטבי. זהו אתגר התובע דפוסי חשיבה, תכנון וביצוע בממדים שלא הכרנו בעבר.

סיכום

מעיון ב"אסטרטגיית צה"ל" עולה החשיבות הרבה שמייחס הרמטכ"ל למודיעין בכל הרמות ולצורך לפתח עליונות מודיעינית. ההישגים שלפי המסמך נדרשים מהמודיעין כוללים רכיבים מסורתיים, כמו מודיעין לעיצוב אסטרטגיה ומודיעין לעיצוב מערכות, לצד רכיבים חדשים כמו מודיעין לניהול המערכה שבין המלחמות. בפרק הזה הוצג השינוי הנדרש במודיעין ללוחמת היבשה שמטרתו היא לאפשר לצה"ל למצות את יכולותיו המבצעיות כדי להכריע את הגורמים שנגדם הוא עתיד להילחם, ובראשם חזבאללה וחמאס. במערכה בין המלחמות יש למודיעין תפקידים חדשים, ועליו לפתח כלים חדשים ולחזק את יכולותיו לנהל לוחמה חשאית, חסויה ורכה.

הטלטלה האזורית משפיעה מאוד על המודיעין, והוא נדרש לעקוב לא רק אחר צבאות האויב אלא גם אחר התפתחויות מדיניות, חברתיות ודתיות. לאלה יש השלכות גלובליות ואזוריות, ובכלל זה על התנהלותם של גורמים מקומיים, כמו חזבאללה והמדינה האסלאמית, שעלולים להפוך בבת אחת מאיומים פוטנציאליים לאיומים אופרטיביים וטקטיים. וחשוב לא פחות: המצב הנזיל יוצר גם הזדמנויות חדשות חשובות – גם ברמה האסטרטגית – ועל המודיעין לזהותן בזמן.

מול השינויים התכופים ומכלול האתגרים המאפיינים את הסביבה המודיעינית הנוכחית ולאור מהפכת הסייבר, המשפיעה יותר מכול על האופן שבו יוצרים כיום מודיעין, נדרש אמ"ן לחזק את כושר ההסתגלות שלו, בין היתר באמצעות הגברת העבודה הרשתית והשילוביות¹² עם קהילת המודיעין, עם צה"ל ועם גורמי מודיעין בינלאומיים. נוכח השינויים המשמעותיים באתגרים האסטרטגיים והאופרטיביים שעומדים בפני צה"ל נדרש המודיעין להפגין פתיחות רבה יותר ביחסו לצה"ל – גם על חשבונם של עקרונות המידור הקפדני.

המודיעין גם נדרש לעשות סדרה של שינויים פנימיים נוכח התמורות באופי הסביבה האיסופית והמחקרית ונוכח השינוי שנדרש בשילוב בין שתי הסביבות האלה. אתגר מיוחד קיים בגיוס מושכל של היכולות הטכנולוגיות כדי שיאפשרו את השילוביות הפנימית בתוך אמ"ן כמו גם את הקישוריות המיטבית בתוך הקהילה המודיעינית ובינה לבין הכוחות הלוחמים מצד אחד ובינה לבין מקבלי ההחלטות מצד אחר.

הערות

1. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 13, ראו נספח בספר זה. <http://goo.gl/fGpGiu>
2. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 31.
3. איתן ברוך, **המחקר המודיעיני**, המרכז למורשת המודיעין, 2015, עמ' 49, <http://goo.gl/0YNDoS>
4. אביב כוכבי וערן אורטל, "מעשה אמ"ן – שינוי קבוע במציאות משתנה", **בין הקטבים**, גיליון מס' 2, 2013, עמ' 11, <http://goo.gl/cdoZGC>
5. **הוועדה לבדיקת אירועי המלחמה בלבנון 2006, ועדת וינוגרד**, מלחמת לבנון השנייה, דין וחשבון סופי, כרך א', ינואר 2008, עמ' 419, <http://goo.gl/AzfuSr>

6. כוכבי ואורטל, עמ' 30.
7. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 31.
8. כוכבי ואורטל, עמ' 19.
9. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 20.
10. Kobi Michael and David Kellen, "Cultural Intelligence for Peace Support: להרחבה ראו: Operations in New Era of Warfare," in Kobi Michael, David Kellen and Eyal Ben Ari (ed.), *Transformation of the World of War and Peace Support Operations*, Praeger 2009, pp. 260-287, <http://goo.gl/zR87pe>
11. ברוך, עמ' 27.
12. שילוביות היא צורת ניהול, ארגון ותפעול שמקורה בעולם הצבאי ושעיקרה הוא שילוב של גופים מזרועות וממערכים שונים למען השגתה של מטרה משותפת. בהקשר המודיעיני מדובר בנציגים של יחידות שונות – מהמחקר, מהאיסוף, מהמבצעים ומהטכנולוגיות – שפועלים במרחב משותף אשר מה שמגדיר אותו הוא המשימה המודיעינית ולא המערך שאליו הם משתייכים בעיתות שגרה.